
Nagy Zoltán

KODÁLY ÉS A FELVIDÉK

A FELVIDÉK FIA

Kodály Zoltán ugyan Kecskeméten látta meg a napvilágot, de már apró gyermekként a Felvidék fia lett. Galántán és Nagyszombaton nőtt fel. Állomásfőnök apja kitűnően hegedült, édesanyja szépen zongorázott. Nem csoda, ha már gyermekkorában vérévé vált a muzsikálás. Három hangszeren is tanult: zongorázni, hegedülni és csellózni. Tizenhat évesen a nagyszombati gimnázium tanulójaként az iskolai zenekarra már saját kompozícióját vezényli sikerrel. Az érettségi után mégis vívódik, hogy milyen pályát válasszon. *„Nem mertem akkor csak zeneszűnek lenni, egyrészt hiányzott belőlem a virtuóz-készség, s így a dolog nagyon kockázatosnak tűnt előttem, másrészt az otthoniak szemében ez a lépés egyenlő lett volna az eltűnéssel.”* Úgy döntött végül, hogy két legyet üt egy csapásra tanárnak megy, de zeneszerzést is tanul a fővárosban.

A budapesti egyetem bölcsészettudományi karán 1900 – 1905 között elvégzi a magyar-német szakot, a Zeneakadémián a zeneszerzést. Ott ismerkedett meg Bartók Bélával, aki évek multával egy életre szólóan fegyvertársa lesz. Csak ismerkedésük kezdődik nehezen: *„A Zeneakadémián évekig együtt tanultunk, csak éppen hogy soha nem találkoztunk. Bartók mindig más napokon ment be, mint én. Különben is Bartók igen visszavonult egyéniség volt, még a saját osztálytársaival sem találkozott. Magam sem voltam pajtáskodó természetű.”* Nem is az iskolában hozta őket össze a sors, hanem egy ragyogó tehetségű asszonynál, Gruber Henrikné Sándor Emmánál, aki később Kodály felesége lett.

FELKÉSZÜLÉS A NÉPZENEGYŰJTÉSRE

Kodály hamarosan ráeszmél, hogy egy jövendő magyar zeneszerzőnek *„kevés a Dankó és a Dóczy nóták magyarsága.”* Gyermekekoriában Galántán már magába szívta a magyar parasztdalokat, ezeket kell összegyűjtenie, ez lesz az ő igazi nyersanyaga. *„Nincs más zenénk, amely a magyar lélekbe mélyebben világít bele, ércnél maradandóbb formában, mint a magyar népdal.”*

1906-ban Bartók Bélával elkészíti a népdalgyűjtés nagy tervét. Hivatásos néprajzkutatók tájékoztatták őket a gyűjtés módjáról, a néppel való érintkezésről, közben megismerkednek a fonográffal is. Kodály azt javasolja, hogy először a nyelvhatárokat járják végig, mert sejtése szerint a peremvidék lakossága őrzi meg legjobban a hagyományt.

Budapesti ismerőseik fanyalognak fogadják népdalgyűjtő tervüket. „*Azt a zenét, amit mi kezdünk kiadni, addig egyáltalán nem ismerték*” – írja Kodály keserűen. A kutatásra is alig kaptak pénzt. A Zeneakadémia adott nekik egy ideig kevéske ösztöndíjat. Az összeget nem a népdalgyűjtésre, hanem külföldi út címén utalták át nekik. „*Az igazgató úgy gondolta, hogy komponálnom kell. Nem értette, miért törődöm olyan dalokkal, amelyeket csak parasztok és cselédek énekelnek. Nem ez volt az, amit elvártak tőlem.*”

GYŰJTÉSEI FELSŐ-MAGYARORSZÁGON

Kodályt az 1906-os esztendő vezeti életének legnagyobb kincsesbányájához, a Nyitra és a Garam folyók között élő észak-nyugati palócok közé. A Zobor-vidék ez, melytől aztán soha nem tud elszakadni. Pár hónappal később már a középpalócok között találjuk a Nógrád, Gömör, Heves háromszögben. Ezen az útván dőbben rá, hogy a gyűjtésre legalkalmasabb a téli, kora tavaszi időszak, mert akkor falun ráérnek az emberek. Arra is rájön, hogy az öregekhez érdemes bemenni, ők őrzik legjobban a régi népdalokat, a fiatalok inkább csak az új, divatos nótákat éneklük.

Kodály élete során továbbra is sűrűn gyűjt a Felvidéken, 1906 – 1918 között szinte minden esztendőben. Termékeny még az 1922 – 23-as, majd a 26-os évi gyűjtése. Utolsó gyűjtőútja 1938, majd 1941. Legkedvesebb falvaiban többször is megfordul: Barslédec, Mohi /Bars megye/, Páskaháza /Gömör megye/, Dorogháza /Heves megye/, Lukanénye /Hont megye/ Ecseg /Nógrád megye/, Béd, Ghymes, Menyhe /Nyitra megye/.

Az első években magával hordott egy jegyzetfüzetet, melynek a Magyarországi utazás címet adta. Ebbe a füzetbe írta le felvidéki emlékeit, többnyire keserű tapasztalatait.

HOGY LÁTTA A PALÓC A PALÓC NÉPET?

Mindenekelőtt élénk képzeletűnek, babonásnak. „*Nagyon különös volna, ha a palócokban csalatkoznék, akiknek ma olyan nagy fantáziájuk van. Egy egri asszony azt mondta, hogy amikor Rómába ment, látott vízí lányokat, derékig leány, azontúl bal, azok daloltak. Ezeket leírják az emberek, ebből lesznek a nóták. Másfelé is hallottam ezt. Kész mítosz a zene eredetéről.*”

Istenmezején /Heves megye/ a rózsafüzéres asszonyok vég nélküli imáit hallgatva hangneme ironikussá válik. „*Az istenmezeji templom orgonájánál ülve rózsafüzér alatt eszembe ötlük, milyen bódító, narkotizáló hatású ez a számtalan ismétlése ugyanannak.*”

Bárna /Nógrád megye/ látogatása során elitelően nyilatkozik a korai házasságokról. „*Bárna magyar bányászfalu. Érkezés négy órai bolyongás után a hegyek között. Itt az utcán sétálás annyi távolugrással jár, mint lépéssel, a patak folyja össze. Férfi eleve nincs: a nappalos a bányában, az éjjelis az ágyában. Egész életük a kettő között billeg végig. Házasod-*

nak... 14–15 éves leány, a 17 éves már vénnek számít. A 17–18 éves fiúk nősülnek, mind katonaminiszteri engedelemmel. A föld kevés. Nyáron a megmunkálásra szabadságot kapnak.”

A falvak népét a kemény alkoholizmus viszi a romlásba. Ghymesben /Nyitra megye/ járva jegyzi meg: „A legtöbb férfi részeges, jó, ha napjában csak egyszer rúg be. Az asszonynépre szakad így a férfimunka egy része is. Volt eset, hogy az asszonyt ment kaszálni, marhát etetni, míg az ura részegen hevert. Még jó, ha csak a vagyonát itta el a gazda, nem az eszét is.”

Nem csoda, hogy a palócság keze alól kicsúszik a föld. „Csitáron a legnagyobb gazda 24 holdas. A zsidó, aki nyolc éve lakik ott, 25 holdas. A gerencséri zsidó a fele falut megvette már 25 év alatt. Néverem egy porosz báró tíz év alatt ötezer holdat szerzett ezerhez. Galántán 1500 holdas a Zamájszky birtok gazdája, Orosz-Lengyelországban lakik. Vajon mindenütt ilyen a földbirtok statisztika? Mibamar kirántják alólunk a talajt.”

A legmélyebb undorral az arisztokráciáról ír. Egy gróf Ghymesben /Nyitra megye/ a falu kéj ura. Úgy viselkedik, mintha a legsötétebb középkorban élne. „Nagyban hozzájárult a nép megrontásához a gróf. Újév napján megjelent vagy 30 asszony a kastélyban gratulálni. Ez mind a felesége volt. Hét-nyolc éve házasodott utoljára, most nyolcvan éves. Mindenszentek napján, a cselédfogadás idején odavezetett a sikonicska 3–4 lányt a kastélyba. A gróf választott közülük, rendszeren 14–16 éveset, azt megfogadta szolgának, hivatalos dolga a baromfietetés volt. Egy esztendőnél tovább nemigen tartott egyet se. A következő farsangon aztán férjhez adta. Eleinte 1000 forint hozományt is adott. A legények épp úgy törték magukat a grófné után, mint az anyák versengtek rajta.”

Csoda, ha ezek után feltör az ifjú népzene gyűjtőből a panasz egy istentiszteleten a szalakuszi /Nyitra megye/ templomban? „Doh, bűz, homály, ének, morgás. Lent a sok piros szoknya, fehér főkötő, eget mozgató életerő leszorítva, elnyomorítva. Fölszabadul-e még, mielőtt elpusztul?”

A nagyon fiatal, tartózkodó népzenekutató jegyzetfűzetében egy megragadóan szép lírai vallomást is olvashatunk. Bédén /Nyitra megyében/ 1910-ben elbűvöli egy 23 éves fiatalasszony. „Szép madonnaarc, telt és mégis finom, érett és mégis gyermekes. Huszonhárom éves, az ura egy éve Amerikában. Mennyi finomság mindenében: tartás, beszéd, modor, járás. Tánc közben milyen tartózkodó, tiszta, védekező és elhúzódo. A második tánc után hirtelen eltűnik. Másnap felém sem néz, átmegy, átmegy Szalakuszra litániára. Fél a vénasszonyok nyelvétől? Az anyósa szétfaragta a vőlegény fia ingét miattam, mert Magdolna egész nap nekem énekelt. Úgy látszik, mégsem én vagyok az oka? Hisz rólam is tudják, hogy nem akarom „szeretnyi”. Csak mikor kimegyek a faluból, találkozom vele a bédén.”

A fiatal népzenekutató dicsérettel ír a tanítókról, akik a legjobban segítik munkájában. Szól a parasztok megértéséről, de megemlíti bizalmatlanságukat is. „Volt rá eset, hogy a parasztok bizalmatlanul fogadtak. A falusi népet a város felől annyi becsapás, csalódás érte, hogy nem csoda. Ha nadrágos idegennel szemben bizalmatlan. Ha gyalogszerrerel vándorolt az ember, még bagyján, de mikor a fonográf-feleszereléshez koci kellett, mindjárt valami huncutságot sejtette, vagy üzleti szagot szimatoltak... Volt egy akadály a gyűjtésnek. Mi általában az öregekre pályáztunk, hiszen azok ajkán véltük megtalálni a régi dallamokat. Igen ám, csak hogy a falusi illetan tiltja, hogy az öregek nyilvánosan énekeljenek. Megtudtuk

ennek okát is. Az öregek félnek a más, újabb énekeket ismerő fiatalok gúnyolódásától. Külön probléma volt az asszonyok énekeltetése. azt tartják faluhelyen, hogy az asszony mások előtt csak akkor éneke, ha részeg. Mi aztán úgy csináltuk, hogy suba alatt, titokban énekellettük meg a népet. A férfiaknál nemigen ment másként, csak valami jóféle itóka bevételeztetése után. Viszont kedveztek a népdalgyűjtőnek az olyan csoportos munkaalkalmak, mint a tollfosztás vagy a kukoricahántás, amikor dolog közben dalol a nép.

Elmondok egy humorosnak tűnő, de nem is egészen ártatlan kalandot, hogy megvilágosít-sam, milyen elképesztő nehézségekkel is találkozott a népkutató. Javában gyűjtök egy észak-magyarországi falucskában. Egyszer csak hivatalos közeg érkezik, a bíró úr, se szó, se beszéd, be akar vinni a dutyiba.

– Már ugyan miért?

– Mert az úr bolondítja a népet, vénasszonyokat énekeltet.

Ha merő véletlenségből nincs a közelben a szomszéd község tanítója, aki ismert és igazolt, bizony irgalmatlanul becsuknak, vagy kitoloncolnak.”

Nem volt könnyű a népzene gyűjtés, Kodály Zoltán egy-egy útjáról mindig holtfáradtan, gyakran betegen tért haza.

PALÓC DALLAMOK KOMPOZÍCIÓBAN

Kodály ízig-vérig magyar zeneszerző lett, a Felvidéken gyűjtött népdalainak legszebb darabjait is beledolgozta kompozícióba.

A Hány János daljátéka a legismertebb. A főhős szép panaszdala Szilicéről /Gömörből/ származik.

*Fölszántom a király udvarát, / Belevetem hazám búbját, //
Hadd tudja meg király fölsége, / Mi terem a magyar szívében //
Búbaj terem abban, búvetés. / A magyar élete szenvedés, //
Aldd meg, Isten, király fölségét, / Ne sanyargassa magyar népét! //*

Zséréből (Nyitra megyéből) került a daljátékba az „A jó lovas katonának de jól megyen dolga”. Alsószecséről (Bars megyéből) az „Ó, mely sok hal terem az nagy Balatonba”.

A „Mátrai képek” vegyeskari mű – mint címe is sejteti –, majdminden dala felvidéki népdal-feldolgozás. A „Vidróczy betyárballada, az Elmegyek, elmegyek búcsúzódal Zabarról (Gömörből) származik, a „Sej, a tari réten” Tarról (Hevesből), a „Madárka, madárka” Szuhárról (Hevesből).

Érdekességként említjük meg, hogy Kodály másik daljátékába, a Székegyfonóba belecsempészett egy palóc dallamot: „A csitári helyek alatt régen leesett a hó...” A népdal a Felvidékről, Alsócsitárból (Nyitra megyéből) származik!

A gyönyörű *Esti dal* című kórusmű pásztói (Heves megyei) gyűjtésből való.

*Erdő mellett estveledtem, Subám fejem alá tettem
Összettem két kezemet, Úgy kértem jó Istenemet.*

*Én istenem, adjál szállást, Mert meguntam a járkálást,
A járkálást, a bujdosást, Az idegen földön lakást...*

Folytathatnánk a sort, de nehezen érnénk a végére...

Kodály Zoltán idős korában is sűrűn megfordult a Felvidéken. Szinte minden évben hosszú heteket töltött a Mátrában, Galyatetőn (Heves megyében). Pásztórol többször felgyalogolt hozzá barátja és munkatársa: Rajeczky Benjamin, s Kodály olykor-olykor viszonzta a látogatást.